

ETICA ÎN ARTĂ ȘI ÎN CERCETAREA ARTISTICĂ

Tiberius Vasiniuc

Cercetarea științifică în domeniul artelor (inclusiv în domeniul artelor spectacolului) ne pune în fața unor practici și a unei conduite specifice în ceea ce privește respectarea eticii și a integrității academice. În plan internațional, aspectele legate de etica cercetării științifice și a creației artistice ocupă un plan din ce în ce mai vizibil. Pentru internalizarea cerințelor eticii, se impune crearea de instrumente aplicabile domeniului artelor, care să susțină continuu principiile, valorile și regulile morale în viața academică. Așa cum sunt percepute la ora actuală, rezultatele cercetării generează cunoaștere, furnizând soluții pentru rezolvarea unor probleme practice și/sau teoretice, dar și printr-o proiectare culturală particulară fiecărui domeniu. Practica spre care se tinde – inclusiv în domeniul artelor – este legată de așa numitul *model scientist-practitioner*, prin care cercetătorul aplică permanent rezultatele în activitatea sa. Pentru buna desfășurarea a activităților de cercetare și, totodată, pentru a evita abaterile de la respectarea cadrului legal specific, avem nevoie de instrumente-suport și de o reglementare a eticii în cercetarea științifică și în creația artistică. Prin realizarea unui ghid al eticii cercetării în domeniul artelor, se va crea cadrul informațional și procedural necesar unei optime derulări a întregului proces al cercetării, de la prelucrarea și interpretarea datelor, la redactarea studiilor și diseminarea informațiilor. Toate acestea pot contribui la atingerea standardului pentru ceea ce se numește „universitate morală“.

Etica și integritatea academică constituie piloni fundamentali ai cercetării științifice și ai creației artistice pentru toate instituțiile de învățământ superior, inclusiv pentru cele

din domeniul artelor spectacolului, cum este Institutul de Cercetări Teatrale al Universității de Arte din Târgu-Mureș. Cu alte cuvinte, viața academică este condiționată de o cunoaștere, înțelegere și aplicare justă a principiilor care stau la baza cercetării și creației artistice. Desigur, în artele spectacolului, problemele etice ivite sunt fie generale și transversale – caz în care cuprinde „atitudini“ cu valabilitate în toate domeniile și subdomeniile artei și în toate sferele cercetării științifice (de exemplu, în cel al științelor exacte, al științelor socio-umane, al creației teatrale, al muzicii, al dansului, al artelor figurative etc.) –, fie particulare, pentru fiecare subdomeniu sau ramură în parte. În acest din urmă caz, este necesar, pe de o parte, să se opereze o distincție între particularitățile cercetării științifice și cele ale creației artistice, pe de alta, să se țină seama de caracteristicile și specificitatea tipurilor de creație (fie că este vorba de arta actorului sau de regie, coregrafie, scenografie etc.) sau particularitățile direcțiilor de cercetare (în domeniul istoriei teatrului, al esteticii, teatrologiei, spectacologiei etc.). În plus, faptul că în arta teatrului avem de-a face cu subiecți vii care fac obiectul creației artistice, „etica și integritatea“ se supun unor rigori și restricții pe care nu le întâlnim în cercetarea fundamentală sau în cea de laborator. Cazuistica care intră în aria artelor (și cu precădere în cea a artelor spectacolelor) este variată și presupune o permanentă corelare a datelor și a noțiunilor învecinate eticii și integrității academice. Abordarea problemelor eticii în cercetare și în creația artistică vizează atât cadrul legislativ în materie, cât și politicile instituționale, cu rol în reglarea relațiilor dintre cei care promovează creația și cei care aparțin comunității științifice. Problemele de etică și de integritate sunt în strânsă relație cu aspectele practice ale vieții creatorilor și cele ale evaluării științifice a operelor artistice.

Socrate considera că tot răul din jurul nostru își are rădăcina în neștiință. Astfel, el avea convingerea că, dacă omul află ce reprezintă binele, el va face bine tuturor oamenilor. Spre deosebire de sofiști, de care se îndepărtase cu bună știință, Socrate credea că adevărul există și că el poate fi cunoscut, cu condiția ca acesta să fie căutat. Mai mult, el afirmă că legile morale sunt date tuturor oamenilor, indiferent de poziția so-

cială sau de avere, iar educația este cea care ne învață cum să urmăm, cu consecvență, normele de conduită. Temele morale predominante se găsesc în dialogurile lui Platon, mai cu seamă în *Hypias minor*, unde ni se vorbește despre minciună, și în *Alcibiade*, unde discursul se concentrează pe natura umană. Arta, spune Platon, reprezintă o copie a copiei Adevărului, ceea ce ar pune-o la distanță de realitatea ontologică; constituindu-se pe o deplină iluzie, ea nu poate reprezenta un mijloc de a ajunge la cunoaștere. Totuși, în măsura în care întreg sistemul filosofic al lui Platon se sprijină pe ideea de bine, el va spune că, din punct de vedere moral, arta poate să reprezinte un mijloc prin care oamenii să fie influențați într-o direcție sau alta, fie una bună, fie una rea. În acest sens, cenzura ar fi inclusă în câmpul moralei, având rolul de a ține sub control afectele oamenilor.

După Platon, Aristotel va repune în discuție problemele moralei, reformulând multe dintre ideile socratice. Stagiritul considera că, în centrul preocupărilor eticii, se află omul. Ca urmare, pentru a avea o viață etică, oamenilor trebuie să li se ofere condiții exterioare optime satisfacerii nevoilor lor. Astfel, omul ar avea nevoie de o sănătate trupească, de posibilitatea de a-și obține hrana pentru sine și pentru semenii săi și, de asemenea, toate cele de trebuință unui trai mulțumitor. Prin aceasta, actele și comportamentele cărora vrem să le dăm curs vor fi condiționate de capacitatea noastră de a obține plăcerea și de a îndepărta de la noi durerea. Dar nu trebuie să neglijăm faptul că, având satisfăcute aceste condiții, stă în capacitatea noastră atât urmarea unui drum moral, cât și a unui imoral. Aristotel spune că omul este mânat de poftă și de voluptăți și că acestea, dacă nu sunt excesive, dacă nu sunt *animalice*, trebuie să le considerăm normale. Căderea în animalitate, ne avertizează autorul *Republicii*, este mai periculoasă și mai de nedorit decât căderea în răutate. Iar atunci când amintește de plăcere (sau de voluptate), el crede că nu dorința de a le obține este periculoasă și nu căutarea obținerii ei ne îndepărtează de o viață aflată sub cupola eticii, ci excesul sau, dimpotrivă, înfrânarea acțiunilor noastre ne vor arunca în zona alegerilor imorale. Iar pentru a conserva o viață morală și pentru a ține un echilibru între ceea ce ale-

gem și cât vrem să alegem, trebuie să profităm de virtutea cu care am fost înzestrați sau pe care am dobândit-o prin educație. Ea, virtutea, va ține cumpăna eticii și ne va face să fim *simțitori* și dornici de plăcere. Absența plăcerii, în schimb, ne-ar face *nesimțitori* și, astfel, ne-ar îndepărta de la calea justei alegeri.

Pentru a putea urma regulile de conduită morală, trebuie să ne păstrăm trează rațiunea, să întreprindem actele cu bună știință și să realizăm faptele cu bună intenție – toate acestea, în mod neabătut și fără ezitare. Perspectiva lui Aristotel a fost și este și astăzi, în bună măsură, insolită: moralitatea nu privește doar maniera în care ne manifestăm în raport cu ceilalți, ci și modul în care ne înțelegem și ne interogăm pe noi înșine. Pentru a-i judeca pe ceilalți e necesar să ne evaluăm mai întâi pe noi înșine și să vedem ce conduită am adoptat în raport cu sine. Ca urmare, atitudinile și comportamentele vor implica un act etic în care se vor înscrie atât sinele, cât și aproapele (sau seamănul). Aristotel îl alătură aici și pe *departele* tău, față de care ai o responsabilitate de conduită. În acest fel, se pune preț pe prietenie, care devine trăsătură specifică și definitorie a umanității. Celui căruia îi este acordată calitatea de prieten este descris ca un *celălalt eu* al sinelui. În *Etica nicomahica* se spune: „Acești prieteni găsesc plăcere în actele proprii, dar și în ale celuiilalt, oamenii de virtute fiind prieteni pentru ceea ce sunt în sine, găsesc plăcute noblețea spirituală și calitățile celuiilalt. Prietenia bazată pe plăcere reciprocă sau pe interes este de obicei prietenia celor vicioși, deși se poate ca un vicios și un virtuos să aibă prietenie bazată pe plăcere sau pe interes“ (1156b-1157a, b). Relațiile imorale, care scot la lumină răutatea, invidia, ura, neprietenia, nu doar ne arată celorlalți ca nevirtuoși, ci scot la iveală și o cezură în raport cu sinele. În fapt, se produce o înstrăinare de altul și de sine, dintr-un soi de egoism care se revarsă necondiționat, în toate direcțiile.

Problemele de etică nu sunt sesizabile doar atunci când se ivește un „caz“, cu alte cuvinte, atunci când apare o situație cu impact deosebit asupra mediului academic/universitar, al procesului de creație artistică sau al derulării cercetării într-un domeniu sau altul. Prin întrebările și dilemele legate de

deciziile care urmează a fi luate, etica își face simțită prezența și atunci când dezacordurile sunt mai puțin sesizabile; în absența atenției și a prudenței, acestea pot fi trecute ușor cu vederea, apărând într-un târziu neliniștea sau întrebările cu privire la *moralitatea* actului, a faptei, a gestului etc. săvârșit. Ca în medicina preventivă, etica este cea care preîntâmpină căderea în eroare sau avertizează cu privire la încălcarea unei prevederi normative. Totodată, în domeniul vizat de noi, ea stabilește legătura dintre libertatea creatorului și responsabilitatea cercetătorului, punând în „dispută” curente, idei, concepte dintre cele mai diferite. Acesta este motivul pentru care orice discuție maniheistă ar năruî scopul pe care ni l-am fixat, de a lăsa cale liberă întrebărilor și a le îngădui cititorilor să-și stabilească propriul răspuns, în relațiile cu propriile interese (artistice sau de cercetare), însă nu în afara unui cadru moral general asumat. Pe de altă parte, a decide ceea ce este just sau injust, corect sau incorect, adevărat sau neadevărat, a stabili reguli inflexibile și a da verdicte este contraproductiv pentru etica în sine, precum și pentru procesul cercetării sau al creației, cu alte cuvinte, pentru întreg mediul academic.

(Fragment din *Principii de etică și integritate în arta spectacolului și în cercetarea artistică*)